

Anna Szwed-Walczak

<https://orcid.org/0000-0002-9878-1401>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Obraz organizacji kobiecych na łamach polskiej prasy dla kobiet w okresie transformacji ustrojowej

Słowa kluczowe: organizacje kobiece w Polsce, medialny obraz organizacji kobiecych, ruch feministyczny, transformacja ustrojowa, polska prasa dla kobiet, prasa dla kobiet w latach 1989-1992

Streszczenie

Transformacja ustrojowa w Polsce sprzyjała rozwojowi formalnych inicjatyw społecznych. Na tym polu dostrzegalne były również zinstytucjonalizowane działania kobiet. Już 4 października 1989 r. zarejestrowano Polskie Stowarzyszenie Feministyczne. Rozpoczął się proces rozbudzania „solidarności płci”, konstituowania polskiego ruchu feministycznego i formalizacji działań organizacji nawiązujących do idei równouprawnienia płci. Asumptem do legalizacji działań środowisk kobiecych był projekt ustawy penalizującej aborcję, ale też nieobsadzenie urzędu pełnomocnika do spraw kobiet. W tym kontekście można było spodziewać się wzrostu liczby materiałów prasowych dotyczących zorganizowanej działalności kobiet. Celem badań była rekonstrukcja medialnego obrazu organizacji kobiecych, który był prezentowany w najpopularniejszych polskich pismach dedykowanych kobietom („Kobieta i Życie”, „Przyjaciółka”, „Zwierciadło”) w latach 1989-1992. Cezura badawcza odpowiadała pierwszej fazie transformacji systemowej w Polsce. Inicjował ją rok, w którym odbyły się Obrady Okrągłego Stołu, a kończył rok uchwalenia tzw. małej konstytucji w 1992 r.

Wprowadzenie

Medialny obraz świata stanowi odbicie rzeczywistości w określonych mediach. Jednakże nie jest ono wolne od interpretacji osób odpowiedzialnych za przygotowanie materiału dziennikarskiego. Medialny obraz

świata jest „wycinkiem otaczającej nas rzeczywistości”¹, nie jest to obraz zobiektywizowany. Słuszne jest zatem stwierdzenie, że „Komunikacja medialna polega na grze w imaginarium na zasadzie żonglowania obrazami, które zostają uruchomione przez pictures lub słowa, które są materialną podstawą zaistnienia obrazów mentalnych”². To dziennikarz decyduje o perspektywie przedstawienia rzeczywistości. Medialny obraz świata jest też wynikiem linii programowej redakcji. Media kreują rzeczywistość „po pierwsze przez selekcję informacji, po drugie przez sposób mówienia o rzeczywistości”³. Z tego względu istotne jest zweryfikowanie obrazu organizacji kobiecych w prasie dla kobiet w latach 1989-1992. Medialny obraz organizacji kobiecych w prasie skierowanej do ich beneficjentek mógł oddziaływać na ich postrzeganie, ale też pośrednio na liczebność (zachęcać bądź zniechęcać do włączenia się w zinstytucjonalizowaną działalność na rzecz interesu kobiet).

Celem badań była rekonstrukcja medialnego obrazu organizacji kobiecych, który był prezentowany w najpopularniejszych polskich pismach dedykowanych kobietom („Kobieta i Życie”, „Przyjaciółka”, „Zwierciadło”)⁴ w latach 1989-1992. Przebadano wszystkie numery tygodników⁵, które ukazały się we wskazanym okresie badawczym. Wybór cezur badawczej był uwarunkowany po pierwsze zainicjowaniem transformacji systemowej, która umożliwiła pluralizm organizacji, w tym kobiecych, po drugie

¹ B. Łódzki, *Medialny obraz rzeczywistości*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2017, nr 1, s. 123; M. Żak, *Medialny obraz świata. Rola mediów w kształtowaniu wizerunku Polityki*, „Media i Społeczeństwo” 2018, nr 8, s. 116-119. O niejednoznaczności obrazu zob. szerzej: H. Belting, *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*, tłum. M. Bryl, Universitas, Kraków 2007, s. 12-13.

² B. Cich, K. Drąg, *Obrazy medialne – obrazy mentalne. Wybrane aspekty retoryki obrazu medialnego (na przykładzie wizerunku obcego/innego)*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2016, nr 2, s. 88.

³ B. Sobczak, *Medialny obraz świata z perspektywy retorycznej (na przykładzie recepcji medialnej śmierci i pochówku Czesława Miłosza)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2011, t. 18, z. 2, s. 36; zob. też: N. Luhmann, *Konstrukcja rzeczywistości*, przeł. I. Kotuła, [w:] E. Kuźma, A. Skrendo, J. Madejski (red.), *Konstruktywizm w badaniach literackich. Antologia*, Universitas, Kraków 2006, s. 112-113.

⁴ R. Filas, *Zmiany w czytelnictwie prasy w Polsce 1989-1992 na tle przemian oferty prasowej*, [w:] A. Słomkowska (red.), *Transformacja prasy polskiej (1989-1992)*, Elipsa, Warszawa 1992, s. 36; Z. Sokół, *Transformacja czasopism kobiecych w Polsce (1989-1997)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, nr 1-2, s. 192-202.

⁵ „Zwierciadło” jako tygodnik funkcjonowało do jesieni 1990 r., następnie od grudnia 1990 r. ukazywało się jako miesięcznik.

rozpoczęciem szerokiej dyskusji o udziale kobiet w przestrzeni publicznej⁶, po trzecie wskazany okres zamyka pierwszy etap transformacji⁷ uchwaleniem przez Sejm I kadencji w 1992 r. tzw. Małej Konstytucji⁸.

Sformułowano trzy pytania szczegółowe: 1) jak definiowano organizacje kobiece w polskiej prasie dla kobiet?, 2) jaka była częstotliwość rozważań na ten temat ich działalności i celów?, 3) jakie uwarunkowania wpłynęły na recepcję organizacji kobiecych przez redakcje prasy dla kobiet? W toku badań wykorzystano jakościową oraz ilościową analizę zawartości prasy⁹, co pozwoliło zarówno na wnioskowanie o ważności dyskusji o organizacjach kobiecych w prasie dla kobiet (częstotliwość podejmowania wątku), jak i o ich ocenie przez redaktorów badanych pism.

Organizacje kobiece w okresie transformacji ustrojowej

Organizacje kobiece są to instytucje działające na rzecz tzw. kwestii kobiecej, mogą ale nie muszą być częścią ruchu feministycznego, działają samodzielnie, bądź są powiązane z partiami politycznymi, organizacjami społecznymi czy wyznaniowymi. Nie zawsze ich aktywność ma charakter formalny¹⁰. W ten sposób definiowano też organizacje kobiece na łamach

⁶ W 1989 r. w wyborach kontraktowych kobiety uzyskały 13% mandatów poselskich oraz 6% senatorskich, w kolejnych wyborach w 1991 r. było to 9% i 8%, zob. R. Siemińska, *Życie publiczne – podejmowanie decyzji*, [w:] *Krajowy System Monitorowania Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn. Raporty eksperckie*, t. 2, Scholar, Warszawa 2006, s. 691.

⁷ O uwarunkowaniach transformacji ustrojowej, zob.: K. Trembicka, *Zmiana systemu władzy w Europie Środkowo-Wschodniej (1989-1990): uwarunkowania i prawidłowości*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, sectio K, 2005, t. 12, s. 41-60; K.A. Wojtaszczyk, *Transformacja ustrojowa w krajach Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej*, [w:] W. Zieliński (red.), *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Elipsa, Warszawa 1996, s. 9-16.

⁸ Zob. *Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym*, Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426.

⁹ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy: drogi rozwoju*, „*Zeszyty Prasoznawcze*” 1983, nr 2, s. 10, 13-16; G. Ptaszek, *Jak badać medialny obraz świata?*, [w:] I. Hofman, D. Kępa-Figura (red.), *Współczesne media. Medialny obraz świata, t. 1: Zagadnienia teoretyczne*, UMCS, Lublin 2015, s. 15-16; J.K. [J. Kołodziej], *Analiza zawartości mediów*, [w:] W. Pisarek (red.), *Słownik terminologii medialnej*, Universitas, Kraków 2006, s. 6-8.

¹⁰ K. Ślęczka, *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, „*Książnica*”, Katowice 1999, s. 13.

polskiej prasy dla kobiet. Okres transformacji ustrojowej sprzyjał rozwojowi inicjatyw społecznych. Aktywne na tym polu były również kobiety. Badacze określili propozycje instytucjonalizacji działań kobiet we wskazanym okresie mianem „nowego ruchu kobiecego”, gdyż nie miał on już charakteru masowego (jak choćby działająca w okresie PRL Liga Kobiet, następnie Liga Kobiet Polskich), był różnorodny, ale o dużej dynamice wzrostu. Na przełomie 1989/1990 powstało lub sformalizowało swą działalność 30 organizacji kobiecych, w 1993 r. było ich 50, a w 1997 r. – 107¹¹. Na początku lat 90. w Polsce można wyróżnić rządowe i pozarządowe organizacje kobiece. Pierwsze to np. Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Rodziny i Kobiet¹² oraz organizacje utrzymywane z budżetu państwa. Drugie to te, których aktywność nie była finansowana z budżetu państwa (inaczej inicjatywy oddolne). W typologii nie mieściła się jednak Parlamentarna Grupa Kobiet¹³. Kolejna typologia to organizacje masowe, adresujące swoją ofertę do wszystkich, również mężczyzn lub do wszystkich kobiet jak Liga Kobiet Polskich, Stowarzyszenie „Pro Femina”, „Kobiety Też”. Pojawiały się również organizacje działające na rzecz kobiet, mających określone potrzeby zdrowotne lub społeczne np. Federacja Polskich Klubów Kobiet po Mastektomii „Amazonki”. Organizacje były też profilowane według celów działania. Biorąc pod uwagę ich status, to funkcjonowały zarówno organizacje formalne jak i nieformalne (niezarejestrowane). Kryterium zasięgu pozwoliło na wyodrębnienie organizacji lokalnych, ogólno-

¹¹ E. Sawa-Czajka, *Organizacje kobiece w Polsce w procesie transformacji systemu politycznego (1989-1993)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio K, 1994, t. 1, 15, s. 199; A. Titkow, *Interes grupowy polskich kobiet. Zakres wątpliwości i szanse artykulacji*, [w:] M. Fuszara (red.), *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontratak płci?*, ISP, Warszawa 2002, s. 55-56; E. Malinowska, *Feminizm europejski, demokracja parytetowa a polski ruch kobiet. Socjologiczna analiza walki o równouprawnienie płci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 128.

¹² Zostało utworzone w 1986 r. w Urzędzie Rady Ministrów pod nazwą Pełnomocnik Rządu ds. Kobiet. Jego celem było polepszenie statusu społeczno-zawodowego kobiet. Pierwszą pełnomocniczką została Anna Kędzierska, która pozostała na stanowisku do 1990 r., następnie do kwietnia 1991 r. urząd był nieobsadzony. Wówczas została nim Anna Popowicz, którą odwołano w marcu 1992 r. Ponownie urząd obsadzono w 1995 r., zob.: N. Klejdysz, *Urząd pełnomocnika ds. równego traktowania jako element walki politycznej w Polsce*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 4, s. 30-31.

¹³ Zainicjowana została w 1991 r. w Sejmie przez Barbarę Labudę, która do współpracy na rzecz interesu kobiet zaprosiła posłanki z różnych klubów parlamentarnych. Początkowo było to Koło Parlamentarne Kobiet, które przekształciło się w zespół parlamentarny, zyskujący opinię kobiecego lobby.

polskich, ale też międzynarodowych, które utworzyły na terytorium Polski filie, czego przykładem był Związek Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich YWCA. Działały też organizacje o jasnym profilu ideologiczno-politycznym np. Sekcja Kobiet Unii Pracy, Demokratyczna Unia Kobiet, Polskie Stowarzyszenie Feministyczne, a także otwarte na kobiety o różnych poglądach jak Centrum Promocji Praw Kobiet¹⁴.

Na łamach badanej prasy dla kobiet w latach 1989-1992 wspominało o kilkunastu organizacjach kobiecych tj. Demokratyczna Unia Kobiet, Grupa Kobiet Wspierających Naturalne Karmienie, Katolickie Stowarzyszenie Samotnych Matek, Klub Kobiet z Poznania, Klub Kobiet – Realizatorek Filmów, Klub Polityczny „Wolność Sumienia”, Klub Soroptymistek, Koło Gospodyń Wiejskich, Liga Kobiet Polskich, Polskie Stowarzyszenie Feministyczne, Rada Polek, Ruch 8 Lipca, Ruch na Rzecz Obrony Praw Kobiet, Ruch Samoobrony Kobiet, Sekcja Kobiet NSZZ „Solidarność”, Stowarzyszenie „Godność Kobiety”, Stowarzyszenie „Pro Femina”, Związek Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich (YWCA). Można zauważyć, że w prasie akcentowano organizacje o jasnym politycznym przesłaniu, ale też kluby i stowarzyszenia nastawione na realizację określonych celów oraz skierowane do adresata o specjalnych potrzebach społecznych, kulturalnych, zdrowotnych. Opis organizacji uzupełniany był o dane kontaktowe, tym samym redakcje podejmowały działania propagujące współpracę kobiet¹⁵.

Analiza treści badanych pism pozwoliła na wyodrębnienie czterech projekcji obrazów organizacji kobiecych. Po pierwsze, ukazywano je jako wiarygodne źródło informacji o życiu kobiet. Na łamach „Kobiety i Życia” publikowano wyniki badań nad kondycją polskich gospodarstw domowych zrealizowane przy współudziale Komitetu Gospodarstwa Domowego Ligi Kobiet Polskich¹⁶. W tym samym tygodniku, ale też w „Zwierciadło” przedstawiono efekty analiz Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej przy Zarządzie Głównym Ligi Kobiet Polskich nad stereotypową rolą rodziny, w tym matki w podręcznikach szkolnych¹⁷. Redakcja

¹⁴ E. Malinowska, *Dwa oblicza uczestnictwa kobiet we współczesnych przemianach społeczeństwa polskiego*, [w:] K. Faliszek, E. McLean Petras, K. Wódz (red.), *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, „Śląsk”, Katowice 1997, s. 170-174.

¹⁵ Rozmowa I. Konarskiej z K. Stawikowską, przewodniczącą Związku Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich (YWCA), „Kobieta i Życie” 1992, nr 6, s. 23.

¹⁶ K. Kaszuba, *Za zamkniętymi drzwiami*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 4, s. 2.

¹⁷ Rozmowa E. Dobrowolskiej z I. Nowacką: *Niech mama czegoś pragnie*, „Zwierciadło” 1989, nr 10, s. 2; Z. Zubczewska, *Wymyślony świat*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 6, s. 3-4.

„Przyjaciółki” konsultowała postulaty reform z Ligą Kobiet Polskich czy Kołami Gospodyń Wiejskich jako przedstawicielstwem kobiet w Polsce¹⁸.

Po drugie, działalność w organizacjach kobiecych traktowano jako szansę na rozwój osobisty i zawodowy, promując w ten sposób ideę współpracy kobiet. Ukazywano wszelkie przejawy kobiecego współdziałania na niwie społecznej, w tym charytatywnej (np. aktywność Rady Polek)¹⁹, a także zawodowej. Na łamach „Kobiety i Życie” przeprowadzono wywiad z przewodniczącą nowo powstałego Klubu Kobiet-Realizatorek Filmów, którego celem było zwiększenie obecności kobiet w produkcji filmów²⁰. Przywoływano przykłady kobiet integrujących się, by zrealizować cel biznesowy, jak pracownice „Społem”, które wspólnie studiowały ekonomię, by wziąć udział w prywatyzacji jednego ze sklepów²¹. Promowano zinstytucjonalizowaną współpracę kobiet aktywnych zawodowo w postaci Klubu Soroptymistek, zakładając, że członkinie łączą cele t.j.: ochrona etosu zawodowego, walka o prawa człowieka, równouprawnienie płci, budowanie wspólnoty oraz przyjaźń²².

Po trzecie organizacje kobiece obrazowano jako właściwe lobby interesów kobiet. Relacjonowano wzmożoną protestacyjną działalność organizacji kobiecych wobec projektu ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego²³. Zamieszczano oświadczenia sprzeciwu podpisane przez Polskie Stowarzyszenie Feministyczne z klubami w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Klub Kobiet z Poznania, Stowarzyszenie „Pro Femina” z Warszawy,

¹⁸ Redakcja, *Przed wyborami do Sejmu i Senatu: przeczytaj, zastanów się, przedstaw swój pogląd*, „Przyjaciółka” 1989, nr 19, s. 4.

¹⁹ mil., *Portfela i serca*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 46, s. 18.

²⁰ Rozmowa B. Sass z I. Kondrat: *Damskie lobby*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 16, s. 9.

²¹ G. Wróblewska, *Którędy do kapitalizmu?*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3, s. 4.

²² A. Brzozowska, *Sorores Optima*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 5, s. 3-4; zob. też: H. Kowalik, *Miękki kobiecy uścisk*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 33, s. 2; E. Grab, *Najlepsze z siostr*, „Zwierciadło” 1991, nr 10, s. 12.

²³ Projekt został przygotowany przez zespół ekspertów Komisji Episkopatu Polski do spraw Rodziny, a przekazany pod obrady Sejmu przez Koło Poselskie Związku Katolicko-Społecznego. Za pomocą projektu zmierzano do zniesienia *Ustawy z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży*. Choć w Sejmie o nowelizacji ustawy dyskutowano od 1987 r. (wówczas szczeciński Klub Inteligencji Katolickiej złożył wniosek o zastąpieniu jej ustawą o ochronie rodzicielstwa), to projekt do Sejmu wpłynął 28 lutego 1989 r. Kwestią, która wzbudziła opór części kobiet była penalizacja aborcji. W prasie dla kobiet wzrost zainteresowania tą tematyką nastąpił w kwietniu 1989 r. – na początku kampanii wyborczej.

bydgoski Ruch Samoobrony Kobiet, Stowarzyszenie „Godność Kobiety” z Torunia, poznański Ruch na Rzecz Obrony Praw Kobiet, Ligę Kobiet Polskich, Klub Polityczny „Wolność Sumienia”. Organizacje kobiece jawiły się więc jako walczące o wolność osobistą i podmiotowość kobiet, ich prawo do decydowania, zdrowie i życie. Za skuteczne uznano te organizacje, których działania były widowiskowe. Referowano przebieg manifestacji pod pomnikiem Mikołaja Kopernika w Warszawie²⁴.

Po czwarte w prasie dla kobiet ukazywano organizacje kobiece poprzez formy ich działalności. Jedną z nich były listy adresowane do władz, ale podawane do publicznej wiadomości. W „Kobiecie i Życiu” zamieszczono list w obronie praw kobiet i Towarzystwa Rozwoju Rodziny, którego Senat w ramach oszczędności pozbawił subwencji²⁵. Na łamach „Zwierciadła” opublikowano *List otwarty do Premiera*, którego nadawcą był Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich. W liście wyjaśniano trudną sytuację życiową i zawodową kobiet w Polsce oraz żądano: dofinansowania żywienia zbiorowego, przyspieszenia waloryzacji alimentów, przeprofilowanie struktury gospodarki na rynek konsumentów; stworzenie rynku usług, który odciążałby kobiety od wielu obowiązków²⁶. Opublikowano też list Koła Ligi Kobiet Polskich przy Elektrowni Turów przesłany do Komisji Zdrowia i Opieki Społecznej Sejmu PRL, będący aktem sprzeciwu wobec projektowi ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego²⁷. Kolejną formą działania była budowa szerokiego porozumienia i poszukiwanie sojuszników dla danej kwestii np. przeciwdziałania przemocy, równouprawnienia płci. Informowano o umiejętności współpracy organizacji kobiecych, mimo

²⁴ *Oświadczenie*, „Zwierciadło” 1989, nr 43, s. 5; *Oświadczenie w sprawie projektu ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego*, „Przyjaciółka” 1990, nr 43, s. 5; *Stanowisko niezależnych ruchów kobiecych*, „Zwierciadło” 1990, nr 20, s. 7; *Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży w związku z projektem poselskim ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 20, s. 11; *Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży*, „Zwierciadło” 1989, nr 18, s. 4; M. Załuski, *Kobieta też człowiek*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 44, s. 5; K.K-R., *Bolesna sprawa*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 7.

²⁵ Towarzystwo zajmowało się oświatą zdrowotną, pomagało w rozwiązywaniu konfliktów małżeńskich, prowadziło profilaktykę zagrożeń życia rodzinnego, świadczyło doradztwo w zakresie planowania rodziny, prowadziło przychodnie lekarskie specjalistyczne, poradnie przedmałżeńskie, młodzieżowe oraz szkoły rodzenia, zob. I. Wiczorkowska-Bednarek, *Gdy dwoje mówi to samo*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 11, s. 11.

²⁶ Zarząd Główny LKP, *List otwarty do Premiera*, „Zwierciadło” 1989, nr 39, s. 2.

²⁷ *Za i przeciw ustawie...*, „Zwierciadło” 1989, nr 20, s. 6.

dzielących ich różnic światopoglądowych, ale też etnicznych, przywołując przykłady międzynarodowej aktywności²⁸.

W prasie dla kobiet uzasadniano konieczność istnienia organizacji kobiecych kilkoma czynnikami. Doceniano ich pracę w zakresie diagnozy codziennego życia kobiet w Polsce. Spostrzeżenia podpierano wynikami badań dotyczącymi kondycji polskich gospodarstw domowych: „Polka pracuje na drugim etapie w domu 6 godzin, Polak 2 godziny. Dla czteroosobowej rodziny kobieta w ciągu roku przenosi do domu 3 tony zakupów. To jest wielka ciężarówka!”²⁹. Kolejnym powodem instytucjonalizacji działań grupowych kobiet była ich niereprezentatywność w sferze publicznej. Podkreślono, że kobiety należy „pchnąć” do życia publicznego. Zadanie to dedykowano organizacjom kobiecym, które mogłyby zogniskować działania na rzecz parytetów³⁰. Krystyna Kaszuba stwierdziła: „Jesteśmy ogromną siłą polityczną, stanowimy w skali kraju ponad 50 procent elektoratu, a w Łodzi na pewno więcej. Tylko od nas zależy czy z tą siłą trzeba będzie się liczyć”³¹. W czasie kampanii wyborczych badanego okresu (1989 r., 1991 – wybory parlamentarne, 1990 r. – wybory samorządowe) żadna partia nie odwoływała się do kobiecego elektoratu, co stało się powodem do formułowania wniosków na łamach prasy dla kobiet „(...) polski system prawny w zasadzie nie dyskryminuje kobiet. Czyni to dopiero praktyka, często rozbieżna z literą prawa”³². Na Dyskusyjnym Forum Organizacji Kobietych wskazano: „nie ma demokracji bez kobiet”, pojawił się postulat popierany przez uczestniczki, aby powołać Polską Partię Feministyczną, „reprezentującą interesy wszystkich kobiet”³³.

Pole do działań organizacji kobiecych w Polsce dostrzegano też na niwie obyczajowej. Danuta Waniek, liderka Demokratycznej Unii Kobiet wskazała, że polskie kobiety są wyuczone bezradności³⁴. Pisano, że należy pobudzić „świadomość feministyczną kobiet, żeby chciały i mogły mówić

²⁸ I. Konarska, *Pułapka*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 39, s. 4-5; *W naszej Europie*, „Zwierciadło” 1989, nr 37, s. 2; K. Stachowicz, *Kobiety mówią NIE*, „Zwierciadło” 1990, nr 11, s. 2-3; H. Kowalik, *Miękki kobiecy uścisk*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 33, s. 2.

²⁹ K. Kaszuba, *Za zamkniętymi drzwiami*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 4, s. 2.

³⁰ *O nas bez nas (1)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 5.

³¹ *Jeśli nie my, to kto?*, oprac. K. Kaszuba, „Kobieta i Życie” 1989, nr 20, s. 3.

³² Rozmowa N. Iwaszkiewicz z A. Popowicz: *Czy demokracja jest rodzaju męskiego*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 45, s. 3-4.

³³ K. Stachowicz, *Kobiety mówią NIE*, „Zwierciadło” 1990, nr 11, s. 2-3.

³⁴ I. Konarska, *Wybrać nie tylko wolność*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 43, s. 2-3.

za siebie w swoich sprawach, a nie czekały, że ktoś coś za nie zrobi”³⁵. Liderka sekcji kobiet przy Unii Demokratycznej wskazała „Feminizm oznacza również sposób organizowania się kobiet”³⁶. Jolanta Plakwicz i Anna Siwek (z Polskiego Stowarzyszenia Feministycznego), zauważyły, że „w Polsce kobiety nie mają świadomości wspólnoty doświadczeń”, nie dzielą się nimi i nie wspierają, nie mają nawyku zajmowania stanowiska w sprawie³⁷.

Ponadto za kolejny argument za formalizacją działań kobiet uznano, że posiadając osobowość prawną, będą liczącym się głosem w debacie publicznej³⁸. Danuta Waniek, przewodnicząca Demokratycznej Unii Kobiet, kandydująca w 1991 r. do Sejmu z listy Sojuszu Lewicy Demokratycznej wskazała, że kobiety, aby coś osiągnąć, powinny się zorganizować³⁹.

W prasie dla kobiet w latach 1989-1992, organizacje kobiece definiowano poprzez pryzmat ich potencjalnej użyteczności na rzecz interesów kobiet. Z jednej strony wskazywano na ich doniosłą rolę w diagnozie sytuacji kobiet w Polsce, z drugiej zaś na szansę stworzenia właściwego kobiecego lobby. Konieczność działań organizacji uzasadniano kafeterią zadań do wypełnienia, których realizacja przyczyni się do polepszenia życia kobiet w sferze społecznej, zawodowej, zdrowotnej oraz publicznej.

Frekwencyjność tematyki organizacji kobiecych w latach 1989-1992

W okresie transformacji ustrojowej tematyka organizacji kobiecych na łamach badanej prasy dla kobiet pojawiała się w różnych okresach z różną częstotliwością. Najwięcej materiałów ukazało się w 1989 r., co było zrozumiałe ze względu na początek przemian ustrojowych, dynamikę rozwoju inicjatyw kobiecych, dyskusję wokół projektu ustawy penalizującej aborcję, ale też zbliżające się wybory kontraktowe, a następnie ich ocenę pod względem liczebności kobiet w parlamencie. Można jednak zauważyć, że liczba artykułów o organizacjach kobiecych spadała wraz z postępującymi zmianami ustrojowymi, zob. tabela nr 1.

³⁵ *O nas bez nas* (2), „Kobieta i Życie” 1989, nr 14, s. 3; zob. też: *O nas bez nas* (1), „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 4.

³⁶ Rozmowa I. Konarskiej z B. Labudą: *Czarownice w Sejmie*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 40, s. 5.

³⁷ Rozmowa E. Wierzbickiej z J. Plakwicz i A. Siwek: *Ruch – którego nie ma?*, „Zwierciadło” 1989, nr 24, s. 3.

³⁸ Rozmowa K. Kaszuby z J. Plakwicz, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45, s. 5.

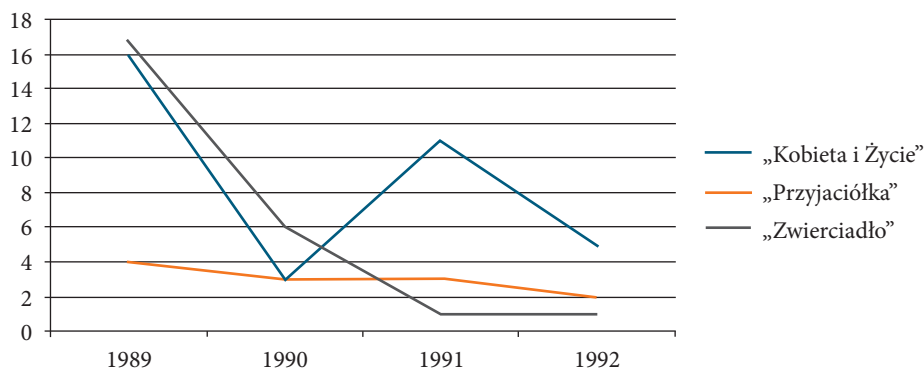
³⁹ I. Konarska, *Wybrać nie tylko wolność*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 43, s. 2-3.

Tabela 1. Liczba artykułów w polskiej prasie dla kobiet w latach 1989-1992 poruszających problematykę organizacji kobiecych

Rok	1989	1990	1991	1992
Liczba artykułów	37	14	14	8

Źródło: opracowane na podstawie własnych badań.

Wykres 1. Frekwencyjność tekstów prasowych dotyczących organizacji kobiecych w polskiej prasie dla kobiet w latach 1989-1992

Źródło: opracowane na podstawie własnych badań.

Wyjątkiem było pismo „Kobieta i Życie”, w którym to po obniżeniu zainteresowania tą tematyką w 1990 r., ponownie wzrosła liczba tekstów prasowych o organizacjach kobiecych w 1991 r., tendencja spadkowa wystąpiła jednak już rok później, zob. wykres 1.

W latach 1989-1990 dominowała liczba tekstów prasowych o organizacjach kobiecych w „Zwierciadło” (1989 – 45,95%, 1990 – 42,86% wszystkich wyszczególnionych materiałów w badanej prasie dla kobiet), natomiast w latach 1991-1992 w „Kobiecie i Życiu” (1991 – 78,57%, 1992 – 62,5% wszystkich wyszczególnionych materiałów w badanej prasie dla kobiet). Jednakże należy zaznaczyć, że w 1989 r. proporcja artykułów o organizacjach kobiecych w „Kobiecie i Życiu” (43,24%) i „Zwierciadło” (45,95%) była zbliżona. Najrzadziej problematykę organizacji kobiecych podejmowano na łamach „Przyjaciółki”.

Popularność tematyki organizacji kobiecych w badanych periodykach była związana z ich specyfiką. Jak wykazały Mirosława Marody oraz Anna

Giza-Poleszczuk, pisma kobiece definiowały tożsamość ich czytelniczek⁴⁰. „Zwierciadło” było adresowane do kobiet o wyższych wymaganiach intelektualnych, wykształconych oraz aktywnych społecznie. „Kobieta i Życie” była najpopularniejsza wśród mieszkanek miast, aktywnych zawodowo, dbających o podnoszenie kompetencji. Można zauważyć, że adresatki obu pism łączyła potrzeba aktywności na polu społecznym. Z tego względu stanowiły grupę potencjalnych członkiń organizacji kobiecych. Odbiorcami „Przyjaciółki” były z kolei mieszkanki małych miasteczek oraz wsi, często z wykształceniem podstawowym, które z uwagi na liczne obowiązki gospodarskie, nie mogły w takim stopniu jak kobiety z większych miast angażować się w działalność społeczną⁴¹. Z tego powodu dostrzegalne były duże dysproporcje w liczbie artykułów na temat organizacji kobiecych w badanych pismach. Warto wskazać, że w okresie badawczym tematyka ta była poruszana w 36 tekstach „Kobiety i Życia”, 26 tekstach „Zwierciadła” oraz 11 „Przyjaciółki”.

Badania umożliwiły skategoryzowanie materiałów prasowych na temat organizacji kobiecych pod względem ich wydźwięku jako pozytywne, neutralne i negatywne. Przekaz pozytywny o organizacjach kobiecych dominował w latach 1991-1992 (zob. tabela 2), był to jednak okres, w którym malała ogólna liczba publikowanych tekstów dotyczących zorganizowanej działalności kobiet.

W badanym okresie na łamach polskiej prasy dla kobiet dominowały materiały prezentujące organizacje kobiece w kontekście pozytywnym (49,31%) oraz neutralnym (42,46%). Warto wskazać, że wyłącznie w tygodniku „Kobieta i Życie” pojawiały się krytyczne teksty dotyczące organizacji kobiecych, zob. Wykres nr 2. Przedmiotem krytyki ze strony redaktorów

⁴⁰ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Być kobietą, być mężczyzną – czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce*, [w:] M. Marody (red.), *Między rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości*, Scholar, Warszawa 2000, s. 65-70.

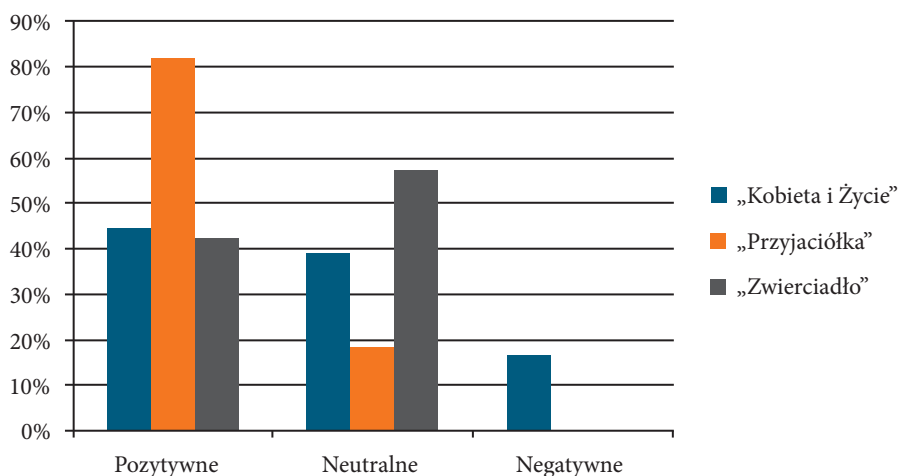
⁴¹ O adresatach wskazanych pism zob. szerzej: M. Dajnowicz, „Zwierciadło” — *platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957-1961, 1982-1989)*, „Roczniki Historii Prasy Polskiej” 2017, nr 3, s. 72-87; J. Zajko-Czochańska, *Kobiety i wybory na łamach „Przyjaciółki” w latach 1956-1976*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych” 2019, nr 1, s. 138-140; Eadem *Monografia „Przyjaciółki” – zarys zagadnienia*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2, s. 213-226; Z. Sokół, „Przyjaciółka” – *tygodnik kobiecy. (Część II: marzec 1951-marzec 1990)*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2003, t. 7, s. 111; Eadem, *Kobieta i Życie (1945-2002)*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2005, t. 9, s. 66.

Tabela 2. Wydzźwięk tekstów na temat organizacji kobiecych w prasie dla kobiet w latach 1989-1992

	Pozytywne	Neutralne	Negatywne
1989	40,54%	48,65%	10,81%
1990	42,86%	50%	7,14%
1991	57,14%	35,72%	7,14%
1992	87,5%	12,5%	0

Źródło: opracowane na podstawie własnych badań.

Wykres 2. Procentowy udział pozytywnych, negatywnych oraz neutralnych tekstów na temat organizacji kobiecych w prasie dla kobiet w latach 1989-1992

Źródło: opracowane na podstawie własnych badań.

„Kobiety i Życia” była głównie Liga Kobiet Polskich, ale oceniano też organizacje kobiece *sensu largo*, zarzucając im zbyt „ugrzecznienie”⁴².

Ogólna liczba artykułów na temat działalności organizacji kobiecych w Polsce nie była zbyt wysoka, szczególnie biorąc pod uwagę fakt, że badania przeprowadzono na tygodnikach (jak już wskazano „Zwierciadło” od XII 1990 r. zmieniło częstotliwość wydań na miesięczne). Jednakże w większości były to teksty ukazujące inicjatywy kobiet w sposób neutralny lub pozytywny. Pisma dla kobiet przyczyniały się więc do promocji idei insty-

⁴² A. Szymańska, *Ozdobnik*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 48, s. 3.

tucjonalizacji działań kobiecych. W sierpniu 1991 r. na łamach „Kobiety i Życia” wskazano, że w Polsce funkcjonuje 20 organizacji kobiecych⁴³, w listopadzie informowano już o prawie 30 organizacjach i stowarzyszeniach kobiecych⁴⁴. Paradoxem jest, że liczba artykułów o organizacjach kobiecych w badanej prasie malała wraz ze wzrostem liczby organizacji kobiecych w Polsce.

Recepcja polskich organizacji kobiecych w prasie dla kobiet

Redakcje prasy dla kobiet dostrzegały, że opinia publiczna bagatelizowała działalność organizacji kobiecych⁴⁵. Barbara Limanowska na łamach „Kobiety i Życia” stwierdziła, że w Polsce jest wręcz „dziwny stosunek do ruchów kobiecych”, który wynika z braku przekonania kobiet do ich sprawczości i z nierozbudzonej świadomości grupowej kobiet⁴⁶. Wraz z obserwacją pluralizmu organizacyjnego w Polsce za konieczny uznano rozwój stowarzyszeń kobiecych⁴⁷. Warto zaznaczyć, że do 1989 r. zinstytucjonalizowanymi podmiotami reprezentującymi kobiety była podporządkowana władzom państwowym Liga Kobiet Polskich oraz Koła Gospodyń Wiejskich. O ile te drugie postrzegano przede wszystkim poprzez pryzmat „działalności gospodarczo-kulturowej”, to Ligę Kobiet Polskich uznano „za jedną z »reżimowych« organizacji państwa komunistycznego”⁴⁸. Negatywną ocenę Ligi Kobiet Polskich wzmacniał jej masowy charakter, dopóki pod koniec lat 60. XX w. nie zmieniono zasad wstępowania do organizacji na indywidualne, liczyła 2 milionów członkiń⁴⁹. W 1989 r. aktywnych było

⁴³ Rozmowa Z. Zubczewskiej z prof. E. Łętowską: *Manowce równości*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 33, s. 2.

⁴⁴ Rozmowa N. Iwaszkiewicz z A. Popowicz: *Czy demokracja jest rodzaju męskiego*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 45, s. 3-4.

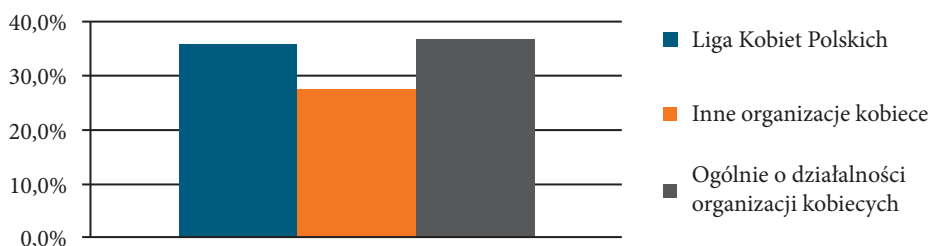
⁴⁵ Przykładem było zlikwidowanie przez nowego przewodniczącego NSZZ „Solidarność” Mariana Krzaklewskiego Sekcji Kobiet. Swoje działanie uzasadnił słowami „to czapka pod którą nic się nie kryje”, I. Konarska, *Pułapka*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 39, s. 4-5.

⁴⁶ B. Limanowska, *Dlaczego ogórek nie śpiewa?*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 11, s. 2-3.

⁴⁷ *O nas bez nas (1)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 5; *O nas bez nas (2)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 14, s. 3.

⁴⁸ E. Malinowska, *Feminizm europejski, demokracja parytetowa...*, s. 122, zob. też: E. Lisowska, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, SGH, Warszawa 2008, s. 40.

⁴⁹ R. Siemińska, *Płeć, zawód, polityka. Kobiety w życiu publicznym w Polsce*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990, s. 177-178.

Wykres 3. Organizacje kobiece na łamach prasy dla kobiet w latach 1989-1992

Źródło: Opracowane na podstawie własnych badań.

600 tys. członkiń, w tym 13% z wyższym wykształceniem, 59% ze średnim i 18% emerytek⁵⁰. To tej organizacji poświęcono najwięcej tekstów w prasie poddanej analizie, zob. wykres 3.

W tygodniku „Kobieta i Życie” krytykowano Ligę Kobiet Polskich za to, że „próbowała wyzwolić kobiety, narzucając im styl waciaka i walonek”⁵¹. Barbara Labuda wskazała, że kobiety z Ligi były wykorzystywane i dały się wykorzystywać przez władze komunistyczne, np. w czasie strajków apelowały w mediach o ich zakończenie⁵². Zdaniem Renaty Siemińskiej organizacja wywiązała się z obowiązku przystosowania kobiet do oczekiwań państwa⁵³. Zarzucano również Lidze nieokreślony profil działania i brak specjalizacji. Za wadę organizacji uznano szeroki zakres aktywności „od dyskusji politycznych do przepisów kulinarnych”⁵⁴. Zauważono, że Liga Kobiet Polskich rozpatrywała problemy kobiet *sensu largo*, nie biorąc pod uwagę różnic środowiskowych, światopoglądowych, co skutkowało rozmyciem świadomości grupowej⁵⁵. Ponadto sugerowano, że upolitycznienie Ligi i jej zależność od władz państwowych (choćby w zakresie wyboru przewodniczącej

⁵⁰ Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 2; A. Metelska, *Polki pokorne, Polki zbuntowane*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 50, s. 6-7.

⁵¹ B. Limanowska, *Dlaczego ogórek nie śpiewa?*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 11, s. 3.

⁵² Rozmowa G. Musiałek z B. Labudą: *Kwestia temperamentu*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 16, s. 2.

⁵³ *O nas bez nas (1)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 4; zob. też: A. Metelska, *Polki pokorne, Polki zbuntowane*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 50, s. 6-7.

⁵⁴ B. Limanowska, *Dlaczego ogórek nie śpiewa?*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 11, s. 3.

⁵⁵ *O nas bez nas (1)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 4.

Zarządu Głównego i zarządów wojewódzkich) wywoływały wśród Polek awersję do organizacji kobiecych⁵⁶. Pisano, że działalność Ligi Kobiet Polskich doprowadziła nawet do wywołania wśród aktywnych kobiet „kompleksu ligówek”⁵⁷. Danuta Waniek uważała, że Liga „nie potrafiła zmieniać się wraz ze zmianą polskiej kobiety – w kobietę bardziej wykształconą, nowoczesną, mającą inne potrzeby i inne zainteresowania”⁵⁸.

Wyłącznie redakcja „Zwierciadła” podkreślała bezstronność polityczną Ligi Kobiet Polskich⁵⁹. W tym miejscu należy zaznaczyć, że pismo było jej własnością. Mimo to w badanym okresie nie nadużywano go jako narzędzia promocyjnego. Starano się jednak bronić reputacji organizacji w sposób subtelny, zamieszczając na łamach pisma listy czytelniczek, które domagały się, aby to Liga zaskarżyła projekt penalizujący aborcję do Rzecznika Praw Obywatelskich⁶⁰. Informowano o telefonach do siedziby organizacji z prośbą o pomoc. Tym samym pokazywano Ligę jako lidera zaufania społecznego, na którego w okresie transformacji ustrojowej było szczególne zapotrzebowanie⁶¹. Przewodnicząca Zarządu Ligi Kobiet Polskich Elżbieta Łęcznarowicz deklarowała, że nie chce, aby „Zwierciadło” było biuletynem informacyjnym, lecz periodykiem wyznaczającym działania, pozwalające na rozwiązywanie problemów kobiet⁶². Nie oznacza to, że nie informowano o zmianach w organizacji t.j. utraty dotacji państwowych (w 1990 r.), czy jej nowych wyzwaniach gospodarczych⁶³.

⁵⁶ I. Konarska, *Wybrać nie tylko wolność*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 43, s. 2-3. Zauważono, że środki na utrzymanie Ligi pochodziły ze składek członkowskich PZPR, zob.: A. Metelska, *Polki pokorne, Polki zbuntowane*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 50, s. 6-7; Rozmowa z D. Waniek: *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4.

⁵⁷ H. Kowalik, *Miękki kobiecy uścisk*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 33, s. 2.

⁵⁸ Rozmowa z D. Waniek: *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4.

⁵⁹ K. Stachowicz, *Czekanie na partnera*, „Zwierciadło” 1989, nr 18, s. 3.

⁶⁰ *Chcemy o tym zdecydować*, „Zwierciadło” 1989, nr 24, s. 4-5.

⁶¹ E. Wierzbička, *Między sumieniem a więzieniem*, „Zwierciadło” 1989, nr 26, s. 3.

⁶² Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 2.

⁶³ Rozmowa z D. Waniek: *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4; K. Stachowicz, *Ostatnia szansa*, „Zwierciadło” 1990, nr 8, s. 2.

Mimo krytyki Ligi Kobiet Polskich⁶⁴, doceniano jej pracę oraz liczone się z opiniami jej członkiń w dyskusji o sytuacji zawodowej i społecznej kobiet. Zapraszano je do wypowiedzi oraz wywiadów⁶⁵. Zachęcano też do oddania głosu na przedstawicielki Ligi w wyborach parlamentarnych, opisywano przebieg ich kampanii wyborczej oraz refleksje powyborcze⁶⁶.

Jednakże uważano, że Liga Kobiet Polskich niedostatecznie podnosiła problemy kobiet, z tego powodu istniała potrzeba powołania niezależnej organizacji, walczącej o praktyczne równouprawnienie płci⁶⁷. Danuta Waniek zaproponowała założenie organizacji kobiecej o charakterze politycznym. Z tego względu zainicjowała przedzjazdowy ruch roboczy kobiet PZPR – Ruch 8 lipca, który miał integrować kobiety i motywować je do włączenia się do aktywności partyjnej⁶⁸.

Na łamach badanej prasy pojawiały się postulaty stworzenia szerszej platformy współpracy organizacji kobiecych. Pierwsze wzmianki i propozycje pojawiły się już po wyborach kontraktowych 1989 r. Alina Tepli wskazała, że szansę na zwiększenie udziału kobiet w przestrzeni publicznej zwiększyłyby solidarne działania Ligi Kobiet Polskich i Kół Gospodyń Wiejskich⁶⁹. Danuta Waniek, liderka grupy roboczej Ruch 8 lipca, zaproponowała, aby powołać Centrum Kobiet Rzeczypospolitej – miejsce porozumienia kobiet z poszanowaniem ich tożsamości politycznej⁷⁰.

⁶⁴ Przewodnicząca LKP była zaskoczona negatywnym społecznym odbiorem organizacji. Jej zdaniem wynikało to z faktu, że działania LKP nie były agresywne, przez co postrzegano je jako nieskuteczne, zob.: Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 2.

⁶⁵ *O nas bez nas* (1), oprac. K. Kaszuba, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13, s. 4-5; *Jeśli nie my, to kto?*, oprac. K. Kaszuba, „Kobieta i Życie” 1989, nr 20, s. 3.

⁶⁶ D. Bierańska, *W przedbiegach*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 21, s. 3-4; *One nie zawiodą!*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 22, s. 2-3; A. Tepli, *Nie czuję się przegrana*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 28, s. 2; *Popieramy: Elżbietę Łęcznarowicz, Marię Łopatkową, Małgorzatę Niepokulczycką, Alinę Tepli*, „Przyjaciółka” 1989, nr 22, s. 3; *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 22, s. 8-9; B. Adamczewska, *Kobiety w Sejmie i w Senacie*, „Zwierciadło” 1989, nr 27, s. 2.

⁶⁷ *O nas bez nas* (2), „Kobieta i Życie” 1989, nr 14, s. 3.

⁶⁸ Rozmowa D. Biebrzańskiej z dr D. Waniek: *Niebezpieczna nieobecność*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45, s. 5.

⁶⁹ A. Tepli, *Nie czuję się przegrana*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 28, s. 2.

⁷⁰ Rozmowa D. Biebrzańskiej z dr D. Waniek: *Niebezpieczna nieobecność*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45, s. 5; (mm), *8 lipca zamiast 8 marca?*, „Zwierciadło” 1990, nr 4, s. 4.

Organizacje kobiece w polskiej prasie dla kobiet ukazywano poprzez pryzmat ich dominujących profesji. Związek Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich (YWCA) charakteryzowano jako organizację edukacyjną. Zakres jej działań obejmował kształcenie i wychowanie (naukę zarządzania finansami, odpowiedzialności za podejmowane decyzje; skutecznych metod przy rozwiązywaniu problemów; procedur prawnych, przygotowanie do podejmowania decyzji w sprawach publicznych)⁷¹.

Do organizacji politycznych klasyfikowano sekcję kobietą Ruchu 8 lipca, Demokratyczną Unię Kobiet, Polskie Stowarzyszenie Feministyczne. Pierwszą charakteryzowano jako preludium do budowy partii lewicowej, dbającej o interesy zawodowe kobiet, chroniące je przed konserwatywnymi koncepcjami rozwiązań społecznych, zapewniającą praktykę równouprawnienia⁷². Demokratyczną Unię Kobiet określano ruchem społecznym, który zmierzał do demokratyzacji życia społecznego, praworządności i tolerancji⁷³. Kiedy Danuta Waniek zarejestrowała partię, udzieliła wywiadów każdej z redakcji badanych pism. Na łamach pism podkreślała socjaldemokratyczny charakter Demokratycznej Unii Kobiet, a także wyszczególniła obszary działań: ekologię, równouprawnienie, sprawy socjalno-bytowe⁷⁴. Zwraçała uwagę na główne zadanie ugrupowania: „uświadczenie kobietom, że nie są ani gorsze, ani mniej atrakcyjne niż mężczyźni w zajmowaniu ważnych stanowisk w gospodarce, w polityce”⁷⁵. Polityczne znaczenie wśród organizacji kobiecych miało Polskie Stowarzyszenie Feministyczne. Jego założycielka Jolanta Plakwicz za główną motywację instytucjonalizacji działań środowiska uznała „zamach na ustawę o przerywaniu ciąży”⁷⁶. Z kolei jedna z liderek stowarzyszenia, Anna Siwek opiniowała, że „istniejące

⁷¹ Rozmowa I. Konarskiej z K. Stawikowską, przewodniczącą Związku Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich (YWCA), „Kobieta i Życie” 1992, nr 6, s. 23.

⁷² (mm), 8 lipca zamiast 8 marca?, „Zwierciadło” 1990, nr 4, s. 4.

⁷³ Rozmowa z D. Waniek, przewodniczącą Demokratycznej Unii Kobiet: *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4.

⁷⁴ Ibidem; H. Kowalik, *Miękki kobiecy uścisk*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 33, s. 2; Rozmowa R. Pragier z D. Waniek: *Dziś o tym czy kobiety potrafią bronić swych praw*, „Przyjaciółka” 1991, nr 15, s. 2.

⁷⁵ Rozmowa z D. Waniek, przewodniczącą Demokratycznej Unii Kobiet, *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40, s. 4.

⁷⁶ Rozmowa K. Kaszuby z J. Plakwicz, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45, s. 5.

organizacje kobiece umacniają tradycyjny podział ról, a tym samym rolę i władzę kobiet tam gdzie ją mają – w domach”⁷⁷.

Wśród organizacji świadczących pomoc psychologiczną wymienia no oddolną Grupę Kobiet Wspierających Naturalne Karmienie – ruch młodych matek, pomagającym innym młodym matkom w codziennych kłopotach i wątpliwościach dotyczących karmienia i opieki nad małym dzieckiem⁷⁸. Kolejną organizacją było Katolickie Stowarzyszenie Samotnych Matek, które wspierało osoby mające problemy bytowe i psychologiczne (popularyzowało zasadę samopomocy i samoorganizowania się osób o podobnej sytuacji życiowej)⁷⁹.

Ligę Kobiet Polskich (mimo, że zarzucano jej nieokreśloność działań) ukazywano jako organizację dbającą o bezpieczeństwo i warunki pracy kobiet, atrakcyjne formy wypoczynku, awans społeczny i zawodowy⁸⁰. Wskazywano też na nowe wyzwania Ligi – pomoc kobietom w poszukiwaniu pracy, tworzenie nowych miejsc pracy, podnoszenie kwalifikacji kobiet, poradnictwo prawne (w zakresie prawa pracy)⁸¹. Nie oznaczało to, że zrezygnowano z konsultacji w zakresie sprawnego prowadzenia gospodarstwa domowego i zdrowia kobiet⁸².

Warto wskazać, że redakcje prasy dla kobiet zdawały sobie sprawę z różnych przekonań politycznych kobiet. Stąd zalecano, aby szanować światopoglądy członkiń, a na łamach prasy prezentowano różne koncepcje ideowopolityczne⁸³. Organizacje kobiece oceniano biorąc pod uwagę ich specyfikację i sukcesy w realizacji konkretnych celów.

⁷⁷ Rozmowa E. Wierzbickiej z J. Plakwicz i A. Siwek: *Ruch – którego nie ma?*, „Zwierciadło” 1989, nr 24, s. 3.

⁷⁸ A. Czerska, *Jak dobrze, że jesteście*, „Przyjaciółka” 1989, nr 6, s. 7.

⁷⁹ Rozmowa E. Szczurowskiej z M. Jenner, przewodniczącą Katolickiego Stowarzyszenia Samotnych Matek, *Godność samotnych matek*, „Przyjaciółka” 1990, nr 37, s. 4-5.

⁸⁰ K. Stachowicz, *Miejsce Ligi*, „Zwierciadło” 1989, nr 7, s. 7.

⁸¹ Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 2; I. Konarska, *Wybrać nie tylko wolność*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 43, s. 2-3.

⁸² Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23, s. 2.

⁸³ Rozmowa E. Wierzbickiej z A. Koźnińską: *Pogląd na światopogląd „Pro life”*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3, s. 4-5; Rozmowa K. Gawęckiej z A. Mieszczanek: *Pogląd na światopogląd „Neutrum”*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3, s. 5.

Podsumowanie

Medialny obraz organizacji kobiecych w prasie dla kobiet w latach 1989-1992 zbudowany był na kanwie diagnozy ich aktywności, ale też perspektyw ich użyteczności jako rzecznika interesów kobiet. Na łamach prasy uzasadniano konieczność sformalizowanej działalności kobiet, redakcje promowały wybrane organizacje, prezentując przekrój ich działań oraz specjalizacji, do kontaktu z nimi zachęcały zamieszczane w periodykach dane teleadresowe. Był to jeden z przykładów działań redakcji prasy dla kobiet na rzecz propagowania aktywności kobiet w sferze publicznej. Należy zaznaczyć, że redakcje badanych pism współpracowały też ze sobą przed wyborami kontraktowymi w 1989 r. Drukowano porozumienia środowisk kobiecych, w których zachęcano do oddania głosu na kobiety⁸⁴.

Konieczność organizacji kobiet uzasadniano brakiem lobby kobiecego w parlamencie wyłonionym w wyniku wyborów kontraktowych w 1989 r.⁸⁵ W prasie dla kobiet zauważono jednak, że aktywność kobiet spowodował strach, wywołany dyskusją o penalizacji aborcji. Danuta Waniek wskazała, że „kobiety widzą zagrożenie i chcą się bronić”⁸⁶. Agnieszka Metelska uznała, że Polki „odzyskały siłę w proteście”⁸⁷. Nie dziwiła więc współpraca środowisk kobiecych w manifestacji sprzeciwu wobec projektu ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego. Projekt ustawy przyczynił się choćby do rejestracji Polskiego Stowarzyszenia Feministycznego⁸⁸. Wspólnym celem Polskiego Stowarzyszenia Feministycznego, poznańskiego Ruchu na Rzecz Obrony Praw Kobiet, bydgoskiego Ruchu Samoobrony Kobiet, Komisji Obrony Kobiet LKP, toruńskiego stowarzyszenia „Godność Kobiety”, Szczecińskiego Kolektynu Feministycznego było też dążenie do powołania Pełnomocniczki do Spraw Kobiet w randze ministra⁸⁹. Na kanwie tej

⁸⁴ Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobietych ds. Wyborów, *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 20, s. 5; Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobietych ds. Wyborów, *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 21, s. 5.

⁸⁵ Rozmowa K. Kaszuby z J. Plakwicz, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45, s. 5.

⁸⁶ Rozmowa R. Pragier z D. Waniek: *Dziś o tym czy kobiety potrafią bronić swych praw*, „Przyjaciółka” 1991, nr 15, s. 2.

⁸⁷ A. Metelska, *Polki pokorne, Polki zbuntowane*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 50, s. 6-7.

⁸⁸ Nastąpiło to 4 października 1989 r. Liderką stowarzyszenia była Joanna Plakwicz.

⁸⁹ E. Wierzbicka, *Zaczyna się RUCH*, „Zwierciadło” 1989, nr 47, s. 2-3.

atmosfery zaczęło działać Parlamentarne Koło Kobiet – inicjatywa powstała *ad hoc*, reprezentująca interes kobiet⁹⁰.

W prasie dla kobiet badanego okresu można wyszczególnić cztery obrazy organizacji kobiecych jako: wiarygodne źródło informacji, szansę na rozwój osobisty i zawodowy, właściwego lobby interesów kobiet, pokojowe formy działalności. Organizacje kobiece w prasie dla kobiet definowano poprzez ich dominującą profesję: zadania edukacyjne, polityczne, wsparcie psychologiczne, a także poradnictwo zawodowe oraz pomoc prawną w zakresie prawa pracy.

Można zauważyć, że przeważał pozytywny obraz organizacji kobiecych. Negatywnie wypowiedziano się wyłącznie o Lidze Kobiet Polskich w kontekście jej uzależnienia od PZPR oraz braku specjalizacji działania. Odcinanie się od socjalistycznej tradycji przez organizacje kobiece wynikało z ich antykomunistycznego nastawienia, ale też przekonania, że to przynależność do bloku wschodniego uniemożliwiła rozwój aktywności kobiecej w Polsce na wzór zachodni. Kobiety, które zaktywizowały się w działaniach na rzecz kwestii kobiecych pod koniec lat 80. i w latach 90. chętnie odwoływały się do tradycji solidarnościowej. Był to wyraz koniunkturalizmu ich działań, bowiem w ten sposób wpisywały się w zachodnie oczekiwania względem ruchu kobiecego i mogły liczyć na wsparcie grantowe ze strony organizacji zachodnich⁹¹.

Liczba tekstów o organizacjach kobiecych malała wraz ze wzrostem liczby organizacji. Prasa dla kobiet promowała ideę współpracy kobiet, a wraz z jej instytucjonalizacją uznała swoją misję za zrealizowaną. Po początkowym zachęcaniu kobiet do instytucjonalizacji działań w postaci organizacji kobiecych, pod koniec 1991 r. zaczęto dostrzegać marazm organizacji kobiecych. Iwona Konarska pisała: „Rok temu kłóciły się o program polityczny, wczoraj interesowało je tylko własne zdrowie, a dziś?...”⁹². Dostrzegano też, że mimo chęci wiele zaplanowanych projektów organizacji kobiecych nie zostało zrealizowanych, np. nie promowano wspólnych

⁹⁰ Do koła wstąpiło 41 posłanek i 2 senatorki, reprezentantki wszystkich ugrupowań sejmowych. Za cele koła uznano: sprzeciw wobec penalizacji aborcji, przeciwdziałanie bezrobociu kobiet, zaprzestanie likwidacji oddziałów pracy chronionej, odwrócenie procesu zamykania żłobków i przedszkoli, Rozmowa E. Banasiak z W. Ziółkowską: *Dziś o tym, dlaczego potrzebne jest kobiece lobby*, „Przyjaciółka” 1991, nr 24, s. 2.

⁹¹ M. Grabowska, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Scholar, Warszawa 2018, s. 26-28, 34-35, 44, 48.

⁹² I. Konarska, *Pułapka*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 39, s. 4-5.

kandydatek w wyborach samorządowych, nie zarejestrowano Polskiej Partii Feministycznej⁹³.

Jak wskazali Ronald Inglehart oraz Pippa Norris „Rozwój społeczny praktycznie w każdym państwie prowadzi do wykształcenia się bardziej egalitarnych poglądów na rolę kobiet”⁹⁴. W pierwszym etapie transformacji ustrojowej społeczeństwo polskie nie było gotowe na zmiany w tym zakresie, choć postępował rozwój organizacji kobiecych, jasno deklarujących dążenie do równouprawnienia płci. Proces ten jednak został zatrzymany, a aktywność zawodowa kobiet spadała, o ile w 1988 r. wynosiła 57%, to w 1992 r. już 46,1%, a rok później – 45,1%⁹⁵.

Bibliografia

Źródła prawa

Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426.

Źródła prasowe

Adamczewska B., *Kobiety w Sejmie i w Senacie*, „Zwierciadło” 1989, nr 27.

Bierzańska D., *W przedbiegach*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 21.

Brzozowska A., *Sorores Optimaе*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 5.

Chcemy o tym zdecydować, „Zwierciadło” 1989, nr 24.

Czerska A., *Jak dobrze, że jesteście*, „Przyjaciółka” 1989, nr 6.

Głosuj na kobiety, „Zwierciadło” 1989, nr 22.

Grab E., *Najlepsze z siostr*, „Zwierciadło” 1991, nr 10.

Jeśli nie my, to kto?, oprac. K. Kaszuba, „Kobieta i Życie” 1989, nr 20.

K.K-R, *Bolesna sprawa*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23.

Kaszuba K., *Za zamkniętymi drzwiami*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 4.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ R. Inglehart, P. Norris, *Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, tłum. B. Hellmann, PIW, Warszawa 2009, s. 173-174.

⁹⁵ M.A. Knothe, *Kobiety i praca problemy polskiego rynku pracy dla kobiet w okresie przejścia do gospodarki rynkowej*, [w:] *Kobiety wobec przemian...*, s. 11, zob. też: B. Budrowska, D. Duch-Krzysztofek, A. Titkow, *Ścieżki kariery kobiet i mężczyzn*, [w:] A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska*, ISP, Warszawa 2003, s. 114-120, 162.

- Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobietych ds. Wyborów, *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 20.
- Komisja Porozumiewawcza Środowisk Kobietych ds. Wyborów, *Głosuj na kobiety*, „Zwierciadło” 1989, nr 21.
- Konarska I., *Pułapka*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 39.
- Konarska I., *Wybrać nie tylko wolność*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 43.
- Kowalik H., *Miękki kobiecy uścisk*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 33.
- Limanowska B., *Dlaczego ogórek nie śpiewa?*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 11.
- Metelska A., *Polki pokorne, Polki zbuntowane*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 50.
- mil., *Portfela i serca*, „Kobieta i Życie” 1992, nr 46.
- (mm), *8 lipca zamiast 8 marca?*, „Zwierciadło” 1990, nr 4.
- O nas bez nas (1)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 13.
- O nas bez nas (2)*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 14.
- One nie zawiodą!*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 22.
- Oświadczenie*, „Zwierciadło” 1989, nr 43.
- Oświadczenie w sprawie projektu ustawy o ochronie prawnej dziecka poczętego*, „Przyjaciółka” 1990, nr 43.
- Popieramy: Elżbietę Łęcznarowicz, Marię Łopatkową, Małgorzatę Niepokulczycką, Alinę Tepli*, „Przyjaciółka” 1989, nr 22.
- Redakcja, *Przed wyborami do Sejmu i Senatu: przeczytaj, zastanów się, przedstaw swój pogląd*, „Przyjaciółka” 1989, nr 19.
- Rozmowa A. Bińskiej z E. Łęcznarowicz: *Blisko życia zwykłych ludzi*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 23.
- Rozmowa B. Sass z I. Kondrat: *Damskie lobby*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 16.
- Rozmowa z D. Waniek, przewodniczącą Demokratycznej Unii Kobiet: *Ani gorsze, ani mniej atrakcyjne*, „Zwierciadło” 1990, nr 40.
- Rozmowa D. Biebrzańskiej z dr D. Waniek: *Niebezpieczna nieobecność*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45.
- Rozmowa E. Banasiak z W. Ziółkowską: *Dziś o tym, dlaczego potrzebne jest kobiece lobby*, „Przyjaciółka” 1991, nr 24.
- Rozmowa E. Dobrowolskiej z I. Nowacką: *Niech mama czegoś pragnie*, „Zwierciadło” 1989, nr 10.
- Rozmowa E. Szczurowskiej z M. Jenner, przewodniczącą Katolickiego Stowarzyszenia Samotnych Matek, *Godność samotnych matek*, „Przyjaciółka” 1990, nr 37.
- Rozmowa E. Wierzbickiej z J. Plakwicz i A. Siwek: *Ruch – którego nie ma?*, „Zwierciadło” 1989, nr 24.
- Rozmowa E. Wierzbickiej z A. Koźnińską: *Pogląd na światopogląd „Pro life”*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3.
- Rozmowa G. Musiałek z B. Labudą: *Kwestia temperamentu*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 16.

- Rozmowa I. Konarskiej z B. Labudą: *Czarownice w Sejmie*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 40.
- Rozmowa I. Konarskiej z K. Stawikowską, przewodniczącą Związku Kobiet i Dziewcząt Chrześcijańskich (YWCA), „Kobieta i Życie” 1992, nr 6.
- Rozmowa K. Kaszuby z J. Plakwicz, „Kobieta i Życie” 1989, nr 45.
- Rozmowa K. Gawęckiej z A. Mieszczanek: *Pogląd na światopogląd „Neutrum”*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3.
- Rozmowa N. Iwaszkiewicz z A. Popowicz: *Czy demokracja jest rodzaju męskiego*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 45.
- Rozmowa R. Pragier z D. Waniek: *Dziś o tym czy kobiety potrafią bronić swych praw*, „Przyjaciółka” 1991, nr 15.
- Rozmowa Z. Zubczewskiej z prof. E. Łętowską: *Manowce równości*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 33.
- Stachowicz K., *Czekanie na partnera*, „Zwierciadło” 1989, nr 18.
- Stachowicz K., *Kobiety mówią NIE*, „Zwierciadło” 1990, nr 11.
- Stachowicz K., *Miejsce Ligi*, „Zwierciadło” 1989, nr 7.
- Stachowicz K., *Ostatnia szansa*, „Zwierciadło” 1990, nr 8.
- Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży w związku z projektem poselskim ustawy o prawnej ochronie dziecka poczętego*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 20.
- Stanowisko Ligi Kobiet Polskich w sprawie dopuszczalności przerywania ciąży*, „Zwierciadło” 1989, nr 18.
- Stanowisko niezależnych ruchów kobiecych*, „Zwierciadło” 1990, nr 20.
- Szymańska A., *Ozdobnik*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 48.
- Tepli A., *Nie czuję się przegrana*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 28.
- W naszej Europie*, „Zwierciadło” 1989, nr 37.
- Wieczorkowska-Bednarek I., *Gdy dwoje mówi to samo*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 11.
- Wierzbička E., *Między sumieniem a więzieniem*, „Zwierciadło” 1989, nr 26.
- Wierzbička E., *Zaczyna się RUCH*, „Zwierciadło” 1989, nr 47.
- Wróblewska G., *Którędy do kapitalizmu?*, „Kobieta i Życie” 1991, nr 3.
- Za i przeciw ustawie...*, „Zwierciadło” 1989, nr 20.
- Załuski M., *Kobieta też człowiek*, „Kobieta i Życie” 1989, nr 44.
- Zarząd Główny LKP, *List otwarty do Premiera*, „Zwierciadło” 1989, nr 39.
- Zubczewska Z., *Wymyślony świat*, „Kobieta i Życie” 1990, nr 6.

Monografie

- Belting H., *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*, przeł. M. Bryl, Universitas, Kraków 2007.
- Grabowska M., *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Scholar, Warszawa 2018.

- Inglehart R., Norris P., *Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, przeł. B. Hellmann, PIW, Warszawa 2009.
- Lisowska E., *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, SGH, Warszawa 2008.
- Malinowska E., *Feminizm europejski, demokracja parytetowa a polski ruch kobiet. Socjologiczna analiza walki o równouprawnienie płci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000.
- Siemińska R., *Płeć, zawód, polityka. Kobiety w życiu publicznym w Polsce*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990.
- Ślęczka K., *Feminizm. Ideologie i koncepcje współczesnego feminizmu*, „Książnica”, Katowice 1999.

Prace zbiorowe

- Budrowska B., Duch-Krzysztofek D., Titkow A., *Ścieżki kariery kobiet i mężczyzn*, [w:] A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska*, ISP, Warszawa 2003.
- Filas R. *Zmiany w czytelnictwie prasy w Polsce 1989-1992 na tle przemian oferty prasowej*, [w:] A. Słomkowska (red.), *Transformacja prasy polskiej (1989-1992)*, Elipsa, Warszawa 1992.
- J.K. [J. Kołodziej], *Analiza zawartości mediów*, [w:] W. Pisarek (red.), *Słownik terminologii medialnej*, Universitas, Kraków 2006.
- Knothe M.A., *Kobiety i praca problemy polskiego rynku pracy dla kobiet w okresie przejścia do gospodarki rynkowej*, [w:] K. Faliszek, E. McLean Petras, K. Wódcz (red.), *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, „Śląsk”, Katowice 1997.
- Luhmann N., *Konstrukcja rzeczywistości*, przeł. I. Kotuła, [w:] E. Kuźma, A. Skrendo, J. Madejski (red.), *Konstruktywizm w badaniach literackich. Antologia*, Universitas, Kraków 2006.
- Malinowska E., *Dwa oblicza uczestnictwa kobiet we współczesnych przemianach społeczeństwa polskiego*, [w:] K. Faliszek, E. McLean Petras, K. Wódcz (red.), *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, „Śląsk”, Katowice 1997.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Być kobietą, być mężczyzną – czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce*, [w:] M. Marody (red.), *Między rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości*, Scholar, Warszawa 2000.
- Ptaszek G., *Jak badać medialny obraz świata?*, [w:] I. Hofman, D. Kępa-Figura (red.), *Współczesne media. Medialny obraz świata, t. 1: Zagadnienia teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015.
- Siemińska R., *Życie publiczne – podejmowanie decyzji*, [w:] Krajowy System Monitorowania Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn. Raporty eksperckie, t. 2, Scholar, Warszawa 2006.

- Titkow A., *Interes grupowy polskich kobiet. Zakres wątpliwości i szanse artykulacji*, [w:] M. Fuszara (red.), *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontratak płci?*, ISP, Warszawa 2002.
- Wojtaszczyk K.A., *Transformacja ustrojowa w krajach Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej*, [w:] W. Zieliński (red.), *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Elipsa, Warszawa 1996.

Artykuły z czasopism naukowych

- Cich B., Drąg K., *Obrazy medialne – obrazy mentalne. Wybrane aspekty retoryki obrazu medialnego (na przykładzie wizerunku obcego/innego)*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2016, nr 2.
- Dajnowicz, M., „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957-1961, 1982-1989), „Roczniki Historii Prasy Polskiej” 2017, nr 3.
- Klejdyś N., *Urząd pełnomocnika ds. równego traktowania jako element walki politycznej w Polsce*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 4.
- Łódzki B., *Medialny obraz rzeczywistości*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2017, nr 1.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy: drogi rozwoju*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1983, nr 2.
- Sawa-Czajka E., *Organizacje kobiece w Polsce w procesie transformacji systemu politycznego (1989-1993)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska”, Sectio K, 1994, t. 1, nr 15.
- Sobczak B., *Medialny obraz świata z perspektywy retorycznej (na przykładzie recepcji medialnej śmierci i pochówku Czesława Miłosza)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2011, t. 18, z. 2.
- Sokół Z., „Kobieta i Życie” (1945-2002), „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2005, t. 9.
- Sokół Z., „Przyjaciółka” – tygodnik kobiecy. (Część II: marzec 1951 – marzec 1990), „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 2003, t. 7.
- Sokół Z., *Transformacja czasopism kobiecych w Polsce (1989-1997)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, nr 1-2.
- Trembicka K., *Zmiana systemu władzy w Europie Środkowo-Wschodniej (1989-1990): uwarunkowania i prawidłowości*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska”, Sectio K, 2005, t. 12.
- Zajko-Czochańska J., *Kobiety i wybory na łamach „Przyjaciółki” w latach 1956-1976*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2019, nr 1.
- Zajko-Czochańska, *Monografia „Przyjaciółki” – zarys zagadnienia*, „Niepodległość i Pamięć” 2019, nr 2.
- Żak M., *Medialny obraz świata. Rola mediów w kształtowaniu wizerunku Policji*, „Media i Społeczeństwo” 2018, nr 8.